

Psychology 81(1973)2, s. 182-195.
SIMMEL, G. The problem of sociology.
Teoksessa WOLFF, K. (toim.) Georg
Simmel 1858-1918. Columbus, The

Ohio State University Press, 1959.
SPENCER, H. The principles of Psycho-
logy. London, Williams and Norgate,
1870.

Matti Virtanen

Vielä kerran virittävyys

Kauko Pietilän erinomainen artikkeli (Tiedotustutkimus 3/1985) virittää jälleen puhumaan virittävydestä. Pietilän näkökulma vaikutustutkimukseen on nimittäin pitkälti sama kuin virittäjien, vaikka onkin esitetty hieman toisenlaisin - ja ehkä tarkemmin - käsittein.

Pelkistetysti: Pietilä kehittää vaikutuksen kaksitasomallin tukeutumalla puheaktiteoriaan. Kaikissa puheteoissa on päällekkäin kolme 'tasoa', joista kaksi on tärkeää: perlokutiivinen ja illokutiivinen. Perlokutiivinen taso koskee 'sanoman perillemenoä'. Jos sanon: 'Anna minä kumoan vielä tämän maljan', sanoman perlokutiivinen sisältö joko menee perille tai ei, tuottaa halutun vaikutuksen tai ei - joko hän antaa tai sitten ei. Kyse on lineaarisesta ja kausaalilisesta asetelmasta, s-r -kuvioista - analyysistä, jota voidaan hienosyistä ottaa mukaan väliintulevia muuttujia ja sanoman kognitiivinen prosessointi vastaanottajapäässä (merkityksenanto).

Tämä on perinteisen vaikutustutkimuksen näkökulma: se tarkastelee joukkotiedotusta perlokutiivisenä tekemisenä eli siltä kannalta, mitä kaikkea saadaan aikaan jonkin sanomisen keinoin, olivatpa seuraamukset sitten aiottuja tai tahattomia. "Puhetoimintani on perlokutiivista, kun puheeni vuoksi vakuutut jostakin, suostut johonkin, säikähdät, tulet tietoiseksi jostakin, yllätyt, tulet harhaanjohdetuksi tai muuta vastaavaa."

Mutta samaan sanomaan sisältyy myös toisentyypinen, illokutiivinen taso: puheteko asettaa puhujan ja kuulijan välille määrätynlaisen yhteyden, sosiaalisen siteen (tai ainakin ehdottaa sitä) - rakenteistaa suhteen, kuten Pietilä sanoo 'Anna minä kumoan vielä tämän maljan' on puheteko tyyppiä 'pyyntö', joka asettaa osapuolten välille pyytämissuhteen, joka pysyy voimassa riippumatta siitä meneekö sanoma 'perille', suostuuko toinen tai ei. Siksi sanoman illokutiivinen vaikutus voidaan ja täytyy lukea

sanomasta itsestään, tai tarkemmin: potentiaaliset vaikutukset. Se millainen sosiaalinen side todella syntyy, riippuu nimittäin kuulijan vastauksesta (joka ei ole sama kuin tulkinta, vaikkakin riippuu tulkinnasta). Vasta vastaus realisoi jonkin potentiaalisen illokutiivisen mahdollisuuden.

Pietilän esimerkki: Vaimo sanoo kutsuilla miehelleen 'On muuten aika myöhä'. Vaimo voi tarkoittaa monenlaista puhesuhdetta, esim.:

- 'on myöhä' (toteamus)
- 'on näin myöhä, ja vieläkin tylsää' (toteamus)
- 'lähdetään kotiin' (pyyntö)
- 'jos vielä otat, saat karmean kankkusen' (varoitus)
- 'tekisi jo mieli' (ehdotus)

Vasta miehen reaktio, vastaus, realisoi näistä jonkun (tai sitten jonkin muun mahdollisen), johon taas tulee vaimon vastaus jne. "Kun siis tarkastelemme viestintää illokutiivisinä viestintätekoina, huomaamme, ettei kommunikaatio finalisoidu merkityksenannossa, vaan siinä sosiaalisessa konstituu-tiossa, jossa jokainen vaihe (puhete-ko; vastaus = toinen puhete-ko; vastaus vastaukseen = kolmas puhete-ko jne.) on itsessään jo lopullista - siinä mielessä lopullista, ettei se realisoidu vastauksissaan muual-la, vaan jo tekemisensä aktissa."

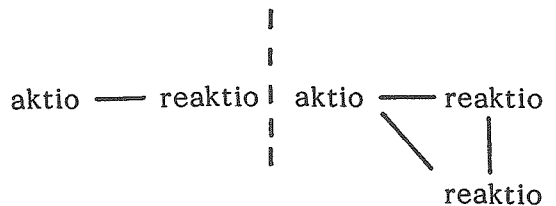
Jos olen ymmärtänyt Pietilän oikein, asia on näin: Kun lähettäjä ja vastaanottajan välille syntyy suhde (kun sanoma 'tavoittaa' vas-taanottajan), niin illokutiivinen vaikutus on tuon suhteen laatu ja sen ajalliset muutokset. Jos vaimo sanoo 'On muuten aika myöhä' ja mies vastaa joko 'Sama juttu, tekeekin jo mieli' tai 'Äh, en minä tänä yönä jaksa', niin kuvion illokutiivinen vaikutus on 'eroottisen' suhteen, ehdotus-vas-taus -suhteen syntyminen. Todella

toteutunutta suhdetta ei voi lukea pelkästään joko sanomasta (mahdol-lisuuksia on monta) tai reaktiosta, vaan aktio-reaktio -sarjasta.

Puheakti ja joukkotiedotus

Pietilän analyysissä on yksi ongel-ma: hän siirtyy face-to-face -tilan-teesta suoraan joukkotiedotuksen tasolle, vaikka peruskuvio näissä on kokonaan eri.

Keskustelussa syntyy jatkuva aktio-reaktio -sarja, mutta joukko-tiedotuksessa ei. Samaa esimerkkiä käyttäen: joukkotiedotustilanne olisi se, että 'On muuten aika myöhä' heijastettaisiin tekstinä juhlasalin seinälle. Kaksinapaisesta suhteesta tulee kolminapainen:

Tietysti yksi mahdollisuus on, että illokutiivinen suhde syntyy tekstin ja jokaisen yksittäisen kut-suillaolijan välille erikseen, jolloin salissa on yhtäaikaa lukuisia illoku-tiivisiä suhteita. Mutta yhtä lailla voi käydä ja yleensä käy niin, että yksittäiset suhteet (teksti-kat-soja) alkavat hankautua vastakkain (teksti-katsoja-katsoja). Katsojat vertaavat illokuutioitaan keskenään, vertaavat tekstiin ja taas keske-nään. Teksti pysyy koko ajan sama-na, mutta sisältää myös koko ajan kaikki potentiaaliset illokuutionsa. Katsojat keskustelevat keskenään, vertaavat itseään ja tekstiä: alun 'spontaanit' suhteet tekstiin saatta-vat tämän prosessin aikana muuttua aivan toisiksi. Esim. niin että alun valtasuhde olisi 'kehoitus' (nyt

kaikki jo kotiin), mutta keskustelu-prosessin aikana valtasuhteeksi tulisi 'varoitusta' (tarjoilu loppuu pian).

Näin vaikutus ja sen muutokset olisi luettavissa nimenomaan sanomassa. Teksti-katsoja-katsoja -prosessin aikana teksti muuttuu koko ajan katsojien silmissä: sen potentiaalisesta suhdevarastosta nousee etualalle milloin toinen, milloin toinen. Siis vähän samalla tavalla kuin miten suhtautuu johonkin elokuvaan jonka on juuri nähnyt ja miten suhtautuu siihen sen jälkeen kun on lukenut ison määrän lehtikritiikkejä ja puhunut siitä ihmisten kanssa. Elokuva 'sinänsä' pysyy samana, mutta se nähdään eri tavalla.

Mutta: todellista, realisoituvaa suhdetta ei voi lukea sanomasta, vaan vastauksista, koko vastaanottoprosessista suhteutettuna sanomaan. Sanomasta voi lukea 'kaikki', 'kulttuurisesti vallitsevat', 'todennäköiset', 'tietoisesti halutut' vaikutukset, suhteet, mutta ei todella realisoituneita, elävässä elämässä syntyneitä suhteita. Pelkästään seinälle heijastetusta tekstistä ei voi ennustaa, millainen suhde tekstin ja yleisön välille muodostuu ja millaisen prosessin kautta jokin tai jotkin suhteet tulevat vallitseviksi.

Virittävyys

Juuri tähän todella realisoituvan, muuntuvan sanoma-vastaanotto-prosessin - siis todella syntyvien illokutiivisten suhteiden - pyydystämiseen virittävyys-lähestymistapa koettaa suuntautua.

Vaikutukset ilmenevät siinä, kuinka "paljon ja minkä suuntaisia reaktioita eri suhteissa ja eri tasoilla sanoma herättää. Aineisto on kerättävä mahdollisimman laa-

jalta alueelta mielipideilmaston eri tasoilta: joukkotiedotuksesta, valtioapparaatista, järjestöiltä, kansalaisilta. Olennaista on kuvata syntyviä tulkintoja ja arviointeja ajallisena prosessina. Reaktiot saattavat siirtyä tasolta toiselle, ne voivat muodostaa pitkiäkin ketjuja: tuloksena voi olla monipolvinen, haarautuva keskustelurypäle, jossa olennaisimmat keskustelut voidaan käydä aika etäällä sanoman tematiikasta, mutta jotka kaikki sanoma on virittänyt. Ketjun voi kuvata myös toisinpäin (tiedon arkeologiaa), jolloin syltityhteä löytyvät." (Virtanen 1984.)

Siis: sanoman virittävyys tarkoittaa sosiaalista arviointiprosessia, joka valikoi, muokkaa ja vakiinnuttaa jonkin tai jotkin sanomassa olevat potentiaaliset illokutiiviset suhteet tai liimaa siihen aivan omiaan. Tätä prosessia ei voi lukea sanomasta - vain siitä, mitä tapahtuu todella.

Vastaavasti virittäjien kritiikki nykyistä terveysvalistusta kohtaan kohdistuu juuri illokutiiviseen eikä niinkään perlokutiiviseen tasoon. Nykyinen valistus rakentaa itsensä ja kansalaisten välille käskysuhdetta. Koko massiivinen elämäntapa-valistus sanoo tiivistetysti: Olkaa kunnolla! Kun kansa ei tottele, ajatellaan ettei valistusta ole tehty 'tarpeeksi'. Tämä on vanhaa autoritaarista hallitsemisajattelua, sosiaalitekniologiaa, jossa kansa ajatellaan jossain alhaalla olevaksi kohteeksi, jota ylhäältä ohjailaan ja säädelään erilaisilla rajoituksilla ja käskyillä.

Käskysuhteen tilalle virittäjät ehdottavat virikesuhdetta: valistajan tehtävä on tarjota ihmisille ideoita ja näkökulmia vapaasti käytettäväksi. Valistajan ei pidä kantaa huolta siitä, menevätkö virikkeet sellaiseen 'perille'; järkevämpää on

kysyä, millaisia tulkintoja ja reaktioita sanoma todella herättää. Valistuksen vaikutustapa olisi hahmotettava samantyyppiseksi kuin elokuvien. Ei ole mielekäästä kysyä, meneekö Rauni Mollbergin Tuntematon sotilas 'perille', vaan millaisia tunteita, ajatuksia, ideoita, uudelleenarviointeja, elämyksiä se käynnistää - millainen suhde elokuvan ja katsojan välille rakentuu.

Kirjallisuus

- PIETILÄ, Kauko: Joukkotiedotuksen sosiologiaa pelastamassa. Tiedotustutkimus 8(1985):3.
- PARTANEN, Juha: Teesejä valistuksesta. Alkoholipolitiikka 46(1981):4.
- VIRTANEN, Matti: Valistuksen virittävyys. Kohtuus on olemassa - kampanja Alkon politiikan osana. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste 46(1981):147.
- VIRTANEN, Matti: Valistus on viritetty. Tiedotustutkimus 7(1984):1.

Numeron kirjoittajia:

- Docherty, David. Dr., British Film Institute, Broadcasting Research Unit, London.
- Hemánus, Pertti. Professori, Tampereen yliopisto.
- Immonen, Kari. FL, assistentti, Turun yliopisto.
- Kivikuru, Ullamaija. VTL, assistentti, Helsingin yliopisto.
- Malmberg, Tarmo. YL, HuK, assistentti, Tampereen yliopisto.
- Pietilä, Jyrki. YL, lehtori, Tampereen yliopisto.
- Pietilä, Veikko. YT, vs. professori, Tampereen yliopisto.
- Silvo, Ismo. VTL, tutkija, Yleisradion suunnittelu- ja tutkimusosasto, Helsinki.
- Timonen, Ilkka. YK, Tampere.
- Weckroth, Klaus. YL, assistentti, Tampereen yliopisto.
- Virtanen, Matti. YM, toimituspäällikkö, Alkoholipolitiikka-lehti, Helsinki.